Cunoaşterea xilogravurii ucrainene în diferite centre tipografice româneşti (sec. XVII-XIX)

Cornel TATAI-BALTĂ

Universitatea „1 Decembrie 1918" din Alba Iulia, Facultatea de Istorie şi Filologie
„1 Decembrie 1918" University of Alba Iulia, Faculty of History and Philology
Personal e-mail: ctataibalta@yahoo.com, web: www.uab.ro

The Influence of Ukrainian Woodcuts on Different Romanian Typographical Centers (17th-19th Centuries)

The Ukrainian woodcuts, particularly those accomplished at Kiev and Lviv, reached high values both as the aesthetic and technical aspects are concerned. The influence of the Ukrainian woodcut on the Romanian one contributed to the modernization of national graphic art. The political, ecclesiastical and cultural relations between Romania and Ukraine made their contributions to the development of printing and xylography on the Romanian territory. Among the Ukrainian gifted craftsmen who came to Romania was Ilia A. He decorated Warlaam's Homiletics (Iasi, 1643) which is one of the most beautiful Romanian books. Ukrainian books were intensely circulated within the Romanian monachal and typographical ambience. The Romanian typographical centers in which the book graphics is directly influenced by the Ukrainian one are: Govora, Cămpulung, Mănăstirea Dealu, Târgovişte, Iaşi, Bucharest, Buzău, Râmnic, Rădăuţi, Blaj, Mănăstirea Neamţ. Therefore 7 centers are from Wallachia, 3 from Moldovia and 1 from Transylvania. In the 17th century there were 7 centers, in the 18th century, 6 and in the 19th century, 2. The Romanian woodcuts of Ukrainian origin were used as models as well, and in that case the Ukrainian influence is indirect.

Keywords: woodcut, typography, Kiev, Lvov, Iaşi, Bucharest, Buzău, Blaj.

Xilogravurile ucrainene, aflate la rândul lor în aria de răspândire a artei germane sau a celei italiene[1], sunt folosite ca model în Ţările Române, mai cu seamă în timpul domniilor lui Matei Basarab (1632-1654) şi Vasile Lupu (1634-1653), dar şi în vremea lui Constantin Brâncoveanu (1688-1714), cât şi pe parcursul secolului al XVIII-lea şi în primele decenii ale veacului al XIX-lea, după cum au sesizat şi dovedit diverşi cercetători. Între aceştia se află: Nicolae Iorga[2], P.P. Panaitescu[3], Alexandru Busuioceanu[4], Gheorghe Racoveanu[5], Atanasie Popa[6], Gabriel Ştrempel[7], Virgil Molin[8], Mircea Tomescu[9], Viorica Guy Marica[10], Cornel Tatai-Baltă[11], Dan Simonescu, Gheorghe Buluţă[12], Dragoş Morărescu[13], Doru Bădără[14], Ana Andreescu[15], Anca Elisabeta Tatay[16] ş. a.

Este cunoscut faptul că în epoca lui Matei Basarab şi Vasile Lupu, tiparul românesc beneficiază de un real sprijin material şi uman sosit de la mitropolitul Kievului, Petru Movilă, al cărui tată fusese, succesiv, domn în Ţara Românească şi Moldova. Ajutoare de la Kiev sau de la Moscova se primesc şi cu alte prilejuri.

Dintre xilogravorii ucraineni care ilustrează cărţi româneşti menţionăm pe Ilia Anagnost (*Cazania lui Varlaam,* Iaşi, 1643), Theodor Tişevici (Îndreptarea *legii*, Târgovişte, 1652) şi Ivan (Ioanichie) Bakov (*Cheia înţelesului,* Bucureşti, 1678; *Triod,* Buzău, 1700; *Penticostar,* Buzău, 1701). Aceştia ca şi unii gravori români au apelat la tipăriturile ilustrate la Kiev sau Lvov.

Asemenea tipăriturilor ucrainene, cărţile româneşti din secolul al XVII-lea sunt adeseori prevăzute cu cadre de foi de titlu, împodobite cu subiecte religioase, încadrate de elemente arhitectonice. Ilustraţia, cu dubla sa funcţie, decorativă şi explicativă, atinge un nivel artistic şi tehnic superior. Xilogravurile aflate sub incidenţa aceleiaşi influenţe reprezintă scene variate, sugestive, cu numeroase personaje expresive, fragmente arhitectonice şi peisagistice, eşalonate pe mai multe planuri.

Desigur, gravorii în lemn români sau străini, activi în arealul românesc, nu au apelat doar la surse ucrainene.

Receptivi la multiple şi diverse tendinţe artistice, afirmate în Orient şi în Occident, aceştia le-au asimilat în mod creator, realizând o artă proprie, specifică, cu înalte valenţe spirituale.

Uneori, cărţile româneşti sunt ilustrate după plăci de lemn gravate aduse din Ucraina. Aşa este realizată imaginea *Regele David şezând pe tron,* semnată L: M. şi datată în 1628, din *Psaltirea* de la Govora, tipărită în anul 1637[17]. Am dovedit recent că placa de lemn după care s-a tras *Foaia de titlu* a *Psaltirii* sloveneşti cu *Ceaslov,* de la Govora, 1638, a fost adusă de la Kiev, unde a fost utilizată în *Ceaslovul* din 1626. După această dată cadrul foii de titlu respectiv nu a mai apărut în cărţile ucrainene[18].

Influenţa xilogravurii ucrainene asupra celei româneşti poate fi directă sau indirectă, prin mijlocirea altor gravuri.

Centrele tipografice româneşti în care grafica de carte este influenţată direct de cea ucraineană sunt: Govora, Câmpulung, Mănăstirea Dealu, Târgovişte, Iaşi, Bucureşti, Buzău, Râmnic, Rădăuţi, Blaj, Mănăstirea Neamţ. Deci 7 sunt din Ţara Românească, 3 din Moldova şi 1 din Transilvania. În secolul XVII avem 7 centre, în secolul XVIII, 6 centre, iar în secolul XIX, 2 centre, după cum se va vedea în cele ce urmează:

Secolul XVII

GOVORA: *Fiul risipitor păzind porcii, Evanghelia învăţătoare,* 1642*,* după *Evanghelia învăţătoare,* Lvov, 1606[19]. La bază s-a aflat o gravură în aramă de Albrecht Dürer (1496).

CÂMPULUNG: *Frontispiciu cu motive florale, Antologhion,* 1643, după *Antologhion,* Lvov, 1643[20].

MĂNĂSTIREA DEALU: *Sfântul Ioan Gură de Aur, Sfântul Vasile cel Mare, Sfântul Grigorie Dialogul, Liturghier,* 1646, după *Liturghier,* Striatin, 1604[21] sau Kiev, 1620, 1629, 1639[22].

IAŞI: *Cartea românească de învăţătură,* numită şi *Cazania lui Varlaam,* din 1643, ilustrată cu xilogravuri de Ilia Anagnost, artist de reputaţie internaţională, care semnează şi datează lucrări în cărţi de la Lvov şi Kiev, aproximativ între anii 1638-1658, necesită o atenţie specială. Respectivul meşter execută pentru această carte două *Cadre de foaie de titlu,* ce împodobesc în mod diferit cele două tiraje scoase în cadrul aceleiaşi ediţii, şi numeroase ilustraţii, 15 dintre ele semnate Ilia sau Ilia A., unele fiind datate în 1641 şi 1642. Este evident că anumite gravuri, care evocă crâmpeie din istoria bisericească a Moldovei, au fost concepute anume pentru această foarte frumoasă carte ieşeană. În acest sens pledează cele două *Cadre de foaie de titlu* în care figurează, printre alţi sfinţi, Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava, ilustraţia care îl prezintă pe *acelaşi sfânt,* precum şi gravura care o înfăţişează pe *Prea cuvioasa Paraschiva*. Desigur pentru alte ilustraţi, cum ar fi, *Intrarea lui Isus în Ierusalim, Învierea (Coborârea la iad), Coborârea Duhului Sfânt (Rusaliile), Duminica tuturor sfinţilor, Isus în templu, Naşterea lui Isus, Tăierea împrejur, Botezul Domnului, Bunavestire, Întâmpinarea Domnului, Schimbarea la faţă, Adormirea Maicii Domnului, Tăierea capului Sfântului Ioan Botezătorul ş. a.*, iscusitul gravor a preluat în mod creator diferite elemente existente în xilogravurile ucrainene sau în cele germane. Astfel, el conjugă procedeele de tradiţie bizantină cu cele de sorginte apuseană[23].

Este interesant de menţionat că *Naşterea lui Isus,* semnată de Ilia în *Cazania lui Varlaam* (fig. 1), este asemănătoare cu aceea semnată tot de el în *Apostolul* de la Lvov din 1639 (fig. 2). În ambele imagini[24], staulul se află în partea stângă. Lângă acesta sunt redaţi Fecioara Maria şezând şi Iosif în picioare, iar alături este aşezat Pruncul Isus în iesle. Boul şi asinul abia se zăresc. Cei doi păstori, purtând veşminte specifice secolului al XVII-lea, vin, din partea dreaptă, pentru a se închina noului născut. Gesturile lor fireşti exprimă o evlavie profundă. Clădirile din fundal, care vor să sugereze Betleemul, sunt înfăţişate în conformitate cu perspectiva geometrică. Caracterul realist al scenei biblice este de necontestat. Acest mod de abordare îl întâlnim la gravorul ucrainean şi în alte cazuri (*Tăierea capului Sfântului Ioan Botezătorul*).

TÂRGOVIŞTE: Omoloagă sub aspect artistic cu *Cazania lui Varlaam,* din vremea domniei lui Vasile Lupu, este *Îndreptarea legii,* imprimată în anul 1652, în timpul domnitorului Matei Basarab. *Cadrul foii de titlu* de o supremă eleganţă, care conţine scena Înălţarea Domnului, stema Ţării Româneşti – corbul cu crucea în cioc*, zece sfinţi în picioare,* şi *patru proroci*, este semnată de gravorul ucrainean Theodor Tişevici. Desigur, el s-a inspirat din gravuri din ţara sa[25]. Stau mărturie în această privinţă cele două ilustraţii din *Mystirio,* carte ieşită de sub teascuri în anul 1651: *Taina Botezului,* semnată şi datată Th(eodor) T(işevici), 1651 (fig. 3), şi *Taina mirungerii,* realizată, fără îndoială, de acelaşi autor. Reuşitele lucrări, delimitate cu volute de tip baroc, nu sunt însă „creaţii originale" cum s-a spus[26], ci prelucrări după xilogravuri ucrainene apărute în *Trebnicul (Evhologhionul)* de la Kiev*,* din 1646. Prima dintre ele poartă o semnătură greu de înţeles şi data 1641 (fig. 4). A doua este iscălită, jos la mijloc, de reputatul artist Ilia A(nagnost)[27]. Dacă în cazul *Tainei botezului,* Th(eodor) T(işevici) a eliminat cele două medalioane din partea de sus a imaginii, cel din stânga înfăţişând *Botezul lui Isus,* în cazul *Tainei mirungerii* a operat mai puţine modificări. În locul semnăturii lui Ilia figurează un mascheron, iar filactera de deasupra, care precizează în slavoneşte despre ce taină este vorba, nu mai pluteşte în vânt, ci este susţinută de doi vulturi.

BUCUREŞTI: Considerăm ca Ivan Bakov (după

călugărie, Ioanichie) era, asemenea confraților săi de breaslă Ilia Anagnost şi Theodor Tişevici, de etnie ucraineană, deşi unii cercetători nu sunt de acord cu respectiva origine a celor trei meşteri atât de talentaţi. El debutează ca xilogravor în cartea *Cheia înțelesului,* apărută în capitala Ţării Româneşti în anul 1678. *Cadrul foii de titlu* în stil baroc al acestei cărţi, semnat şi datat: Ivan B(a)k(ov) 1678, reprezintă o cheie profilată pe un arc de triumf (sau pe o poartă impozantă), surmontat de un semănător. Tipăritura cuprinde un ansamblu de predici, scrise de un teolog ucrainean, traduse în românește după ediția a treia a cărții sale *Kliuci razumeaniia* de la Lvov din 1665. *Cadrul foii de titlu* de la Bucureşti este gravat după cel din tipăritura lioveană[28].

În *Cheia înțelesului* întâlnim şi alte xilogravuri de inspirație ucraineană: *Duminica tuturor sfinților*, semnată Ivan Bakov 1678, după *Triod țvetnaia, (Penticostar),* Kiev, 1631, *Cazania lui Petru Movilă,* Kiev, 1637; *Isus Hristos binecuvântând cu ambele mâini,* după, I(lia), *Acatist*, Kiev, 1663; *Frontispiciu cu Isus, flancat de sfinții Pavel și Ioan,* după Ioan Zlatoust, *Beseadă na 14 poslanii ap. Pavla,* Kiev, 1623; *Frontispiciu floral cu rodie,* după *Octoih,* Derman, tip. Monastâria, 1604; *Vinietă cu antrelacuri,* după *Biblia,* Ostrog, 1581[29].

Cadrul foii de titlu atribuit lui Damaschin Gherbest, *Evanghelie,* 1682, după Rocu Boj 1636, Gheorghii Erdiac, *Evanghelie,* Lvov, 1636, 1644; *Vinietă cu mascheron,* M. Peloponesianul, *Manual în contra schismei papistaşilor,* 1690, după *Trebnic (Evhologhion),* Lvov, 1645[30].

BUZĂU: *Sfântul Ioan Damaschin, Octoih,* 1700, după *Octoih,* Lvov, 1630[31]; M. E., *Vinietă cu cap de înger, pere și struguri, Octoih,* 1700, după Ilia A., 1644, *Trebnic (Evhologhion),* Kiev, 1646[32].

În *Triodul* de la 1700 întâlnim ilustrații de o calitate artistică deosebită, pe care le vom regăsi şi la Bucureşti: Ioanichie B(a)k(ov) 1700, Învierea lui Lazăr, după Lazar (?), 1628, *Triod țvetnaia (Penticostar),* Kiev, 1631; Ioanichie B. 1700, *Intrarea lui Isus în Ierusalim,* după V., *Triod țvetnaia,* Kiev, 1631; Ioani, *Scene din viața lui Iosif,* după V., *Triod* țvetnaia, Kiev, 1631; *Pilda celor zece fecioare,* după *Triod țvetnaia,* Kiev, 1631; *Răstignirea,* după VR Rc 1630, *Triod* țvetnaia, Kiev, 1631[33]; *Frontispiciu cu Cina cea de Taină,* după VThZ, 1640, *Triod,* Lvov, 1642[34].

Secolul XVIII

BUZĂU: Xilogravuri semnate sau atribuite lui Ioanichie Bakov, care sunt desenate „în linii simplificate şi aproape grațioase", relevând „un simț decorativ plin de sentiment"[35], împodobesc şi *Penticostarul* buzoean, din 1701. Cartea mai posedă o ilustrație, care aparține unui alt autor, după cum se va vedea: Ioanichie B. 1700, *Coborârea la iad;* D. M. 1700, *Necredința lui Toma;* Ioa 1700, *Mironosițele la mormântul Domnului;* Ioani, *Vindecarea slăbănogului;* Ioanichii B, *Isus și samarineanca; Vindecarea orbului;* Ioa… nic, Înălțarea Domnului; Ioanichie, *Viziunea patriarhului Petru din Alexandria* (fig. 5); Ioanichie B., *Coborârea Duhului Sfânt;* 1700 (f. probabil Ioanichie Bakov), *Duminica tuturor sfinților.* Este clar că Ioanichie Bakov, precum şi autorul care semnează disimulat D. M., s-au inspirat din xilogravuri ucrainene aflate în cărțile de la Kiev: *Triod țvetnaia (Penticostar),* 1631 sau *Cazania lui Petru Movilă,* 1637[36] (fig. 6), tipărituri la care s-a mai apelat, aşa cum s-a observat mai sus.

RÂMNIC: *Sfântul Ioan Damaschin, Octoih,* 1706, credem că își are originea în xilogravura existentă în *Octoih,* Lvov, 1640 (sau în *Penticostar,* Lvov, 1642)[37].

Înzestratul gravor şi tipograf Popa Mihai Râmniceanul Tipograful, fiul lui Athanasie Papavici, realizează xilogravuri care dau dovadă de un înalt simț artistic şi decorativ, ce atestă un stil de sursă bizantino-balcanică şi bizantino-rusă. În *Antologhionul* din 1737, pentru care el realizează numeroase ilustrații, figurează şi Înălțarea crucii, semnată Mihai Râmnic(eanu) şi datată 1736 (fig. 7). Lucrarea este foarte asemănătoare cu aceea semnată „Selivester Erodia Rocu 1666 i" din cartea lui Lazar (Baranovici), *Meci d(u)h(o)vnâi…..,* Kiev,1666[38] (fig. 8).

IAŞI: *Sfântul Ioan Damaschin, Octoih,* 1726 se aseamănă într-o anumită măsură cu cel din *Octoih,* Lvov, 1640 (sau *Penticostar,* Lvov, 1642)[39]; *Cadrul foii de titlu,* sub forma unei nişe de altar baroc, semnat de talentații meşteri Gligorie T. şi Sandul T., din *Antologhionul* tipărit în 1755, este ca arhitectonică aproape identic cu cel din *Antologhionul* de la Lvov din 1632, reluat în *Octoihul* din 1639 şi 1644[40]. Acesta este semnat „Gheorghii Ierodiacon Vă Lvove Ro Boj 1632"[41]:

RĂDĂUȚI: G(ligorie) şi S(andul) sunt autorii Îngerului păzitor din *Ciaslov,* 1745 (fig. 9), care seamănă în bună măsură cu cel semnat cu monograma NZ (Nicodim Zubriţki) din *Acatist,* Lvov, 1699[42] (fig. 10).

BUCUREŞTI: *Vinietă cu antrelacuri, de formă triunghiulară, Ceaslov grecesc și arăbesc,* 1702, la fel ca în *Irmologhion,* Lvov, 1700; *Frontispiciu cu Isus flancat de prorocii Moise și Ilie, Triod,* 1746, foarte asemănător cu cel din *Triod,* Kiev, 1627; *Frontispiciu cu Luarea de pe cruce, Triod,* 1746, foarte asemănător cu cel din *Triod țvetnaia (Penticostar),* Lvov, 1642; *Frontispiciu cu Punerea în mormânt, Triod,* 1746, foarte asemănător cu cel semnat de VThZ din *Triod țvetnaia (Penticostar),* Lvov, 1642; Stanci(u) Tipogr(af), *Cadru de foaie de titlu, Ceaslov,* 1785, foarte asemănător cu cel din *Trebnic* sau *Evhologhion,* Kiev, 1646[43].

BLAJ: *Sfântul Dorothei, Sanctorum patrum nostrorum Pahomii Aegiptiaci, Dorothei Thebani et Theodori Studitae,* 1768, după *Pouceniia,* Kiev, 1628[44].

Tipograful Petru Papavici Râmniceanu, deopotrivă un iscusit şi harnic gravor, semnează, în diferite feluri, la Blaj peste 40 de xilogravuri, iar alte peste 20 îi sunt atribuite. Remarcabil continuator al tradiţiei bizantino-balcanice şi bizantino-ruse, el apelează frecvent la modele existente în cărţile româneşti, în speţă de la Râmnic. Uneori, se inspiră din lucrări renascentiste sau baroce, foarte probabil de sursă germană. Realizează, de asemenea, ilustraţii după cele existente în cărţile ucrainene:

Petru, *Vameşul* şi *fariseul*, *Triod,* 1771, după *Evanghelie,* Lvov, 1636, 1644; Petru T., Răstignirea, Triod, 1771, după, *Evanghelie,* Lvov, 1636, 1644, uneltele Patimilor provenind însă din *Triod*, Râmnic, 1731, 1761; Petru T., *Răstignirea, Strastnic,* 1773, după Ilia 1639, *Apostol,* Lvov, 1639 sau 1665; Petru P. Tip(o)graf, 1773, *Intrarea lui Isus în Ierusalim, Strastnic,* 1773, după Ilia, *Apostol*, Lvov, 1639; Petru Pap. Tip., *Sfântul Ioan Gură de Aur,* Petru Papav. T., *Sfântul Vasile cel Mare,* Petru P. Tip., *Sfântul Grigorie Dialogul, Liturghie,* 1775, după *Liturghier*, Kiev, 1620, 1629, 1639, sau Striatin, 1604.

Pentru *Minologhion*, 1781, Petru Papavici execută numeroase ilustraţii, unele semnate şi chiar datate (1770, 1779, 1780), altele nu. Dintre ilustraţiile nesemnate, *Sfântul Andrei* este gravat după *Antologhion,* Lvov, 1638, 1643[45], iar *Sfântul Vasile cel Mare* şi *Sfântul Ioan Gură de Aur* după *Psaltire,* Kiev, 1697. Ultima gravură indică disimulat autorul[46].

Xilogravurile *Botezul, Spovedania, Cununia, Maslul* şi *Înmormântarea,* realizate de un autor anonim, din elegantul *Molitvenic (Evhologhion)* de la 1784 sunt copiate după *Evhologhionul* tipărit la Kiev, în 1681[47].

Mica gravură Îngerul păzitor, Acatistier, 1791 este identică cu cea din *Acatist,* Lvov, 1699[48].

Secolul XIX

BUCUREŞTI: *Frontispiciul cu Naşterea lui Isus* şi *Frontispiciul cu Botezul lui Isus, Apostol,* 1820 sunt asemănătoare cu cele din *Tetraevangheliar,* Kiev, 1697[49].

Dintre cele 34 de xilogravuri de dimensiuni reduse[50], care decorează frumosul *Acatist* din 1823 (reeditat în 1828), 12 mărturisesc că sunt de origine ucraineană: *Maica Domnului Ocrotitoare, Iosif şi Maria fără de prihană, Magii călăuziţi de stea, Închinarea magilor, Întoarcerea magilor în ţările lor, Fuga în Egipt, Întâmpinarea Domnului, Maica Domnului Orantă, Fecioara Maria „Făclie primitoare de lumină", Isus salvându-l pe Petru din Marea Galileii, Vindecarea orbului din naştere, Emanuel în potir.*

Majoritatea ilustraţiilor din carte par a i se datora lui Simeon Ierei, iar câteva mai dinamice, cu un desen mai stufos (*Isus salvându-l pe Petru din Marea Galileii, Vindecarea orbului din naştere* sau *Învierea lui Hristos*) pot fi atribuite lui Ghervasie Monah. Ambii autori au lucrat în acea vreme pentru Mănăstirea Neamţ şi Bucureşti. Unsprezece din cele 12 xilogravuri prezintă anumite asemănări cu cele din *Acatist,* Kiev, 1663, o parte din ele fiind semnate I sau Ili (adică Ilia Anagnost, gravorul *Cazaniei lui Varlaam,* Iaşi, 1643 şi al multor tipărituri de la Lvov şi Kiev, după cum s-a mai arătat). *Emanuel în potir* îşi află analogia însă în *Acatist,* Kiev, 1695. De precizat că respectivele ilustraţii nu sunt copiate, ci interpretate, pe lângă asemănări existând şi evidente deosebiri[51].

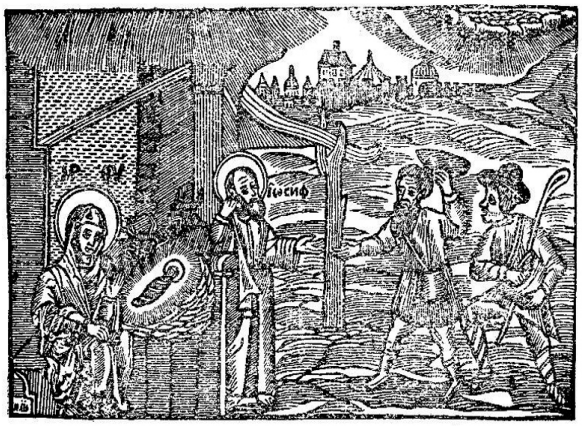
MĂNĂSTIREA NEAMŢ: *Intrarea lui Isus în Ierusalim, Evanghelie,* 1821*,* este realizată după *Psaltire,* Kiev, 1697, dar paginaţia este inversată. La rândul lui, modelul ucrainean derivă îndeosebi din lucrarea lui Albrecht Dürer, 1509[52].

Teodosie Monah gravează în 2 ianuarie 1836 lucrarea *Sfântul Ioan Damaschin* pentru *Octoihul* din 1836 (fig. 11). În acest scop recurge la imaginea semnată Feod. a: din *Octoih,* Kiev, 1699[53] (fig. 12). Chipul sfântului, gluga sa de pe cap şi inscripţia din aureolă provin, în schimb, din ilustraţia lui Mihail Strilbiţki, *Octoih mic,* Iaşi, 1786[54].

Influenţa xilogravurii ucrainene, care se ridică la înalte cote valorice sub aspect estetic şi tehnic, asupra celei româneşti a fost benefică, contribuind la modernizarea artei grafice naţionale. Ilustraţiile de înrâurire ucraineană, prezentate de noi aici, la care se pot alătura şi altele, se repetă adeseori în cărţile apărute ulterior în acelaşi centru şi chiar în alte centre, dovadă că meşterii şi plăcile de lemn gravate de ei circulau intens. Exemplele în acest sens fiind numeroase, citâm doar unul foarte concludent: *Vinieta cu cap de înger, pere şi struguri,* prevăzută cu iniţialele M. E (probabil Episcopul Mitrofan), din *Triod,* Buzău, 1700 (executată după Ilia A. 1644, *Trebnic=Evhologhion,* Kiev, 1646) există la Buzău şi în *Octoih,* 1700, *Penticostar,* 1701*, Apostol,* 1704*,* apoi în *Liturghier,* Târgovişte, 1713, şi ulterior în 10 cărţi de Bucureşti: *Liturghie,* 1728, 1729, *Chiriacodromion,* 1732, *Liturghie,* 1741*, Penticostar,* 1743*, Triod,* 1746*, Cazanii,* 1768*, Octoih,* 1774*,* Vasile cel Mare şi Grigorie Bogoslovul, *Cuvinte puţine oarecare,* 1826*, Psaltire,* 1827. O variantă a acestei viniete, semnată şi datată Demeter 1730, apare la Râmnic, începând cu *Triodul* din 1731[55].

O bună parte dintre ilustraţiile româneşti de sorginte ucraineană, discutate în acest studiu, au fost folosite ca model de gravori care au activat în diferite tipografii din spaţiul românesc, sau din afara acestuia, cum ar fi Buda. Astfel, influenţa ucraineană este indirectă, dar la fel de pozitivă[56].

Trebuie spus că tipăriturile ucrainene au circulat intens în Ţara Românească, Moldova şi Transilvania. De pildă, biblioteca din Blaj poseda, în anul 1777, aşa cum precizează documentele de arhivă, 18 titluri în 30 de exemplare de carte ucraineană[57].

Ilia, *Naşterea lui Isus, Cazania lui Varlaam,* Iaşi, 1643.

1641, *Taina botezului, Trebnic (Evhologhion)*, Kiev, 1646.

Ilia, *Naşterea lui Isus,* Apostol, Lvov, 1639.

Ioanichie, *Viziunea patriarhului Petru din Alexandria, Penticostar,* Buzău, 1701.

Th(eodor) T(işevici), 1651, Taina botezului, Mystirio, Târgovişte, 1651.

Viziunea patriarhului Petru din Alexandria, Triod ţvetnaia (Penticostar), Kiev, 1631.

Mihai Râmnic(eanu) 1736, *Înălțarea crucii, Antologhion,* Râmnic, 1737.

G(rigorie); S(andul), *Ingerul păzitor, Ceaslov,* Rădăuți, 1745.

Selivestr Erodia Rocu 1666 i, *Înălțarea crucii,* Lazar (Baronovici), *Meci d(u)h(o)vnâi…,* Kiev, 1666.

NZ (Nicodim Zubriţchii), *Îngerul păzitor, Acatist,* Lvov, 1699.

Teodosie Monah, 1836 ianu. 2, *Sfântul Ioan Damaschin, Octoih,* Mănăstirea Neamţ, 1836.

Feod. a, *Sfântul Ioan Damaschin, Octoih,* Kiev, 1699.

Note:

1. T. N. Kameneva, A. A. Guseva (ed.), *Ucrainschie cnighi chirillovscoi peciati, XVI-XVIII vv. Catalog izdanii, Vîpusc I, 1574 g.-I polovina XVII v.,* Moscova, 1976, p. 10.

2. N. Iorga, *L'ornementation du vieux livre roumain,* în *Buletin de l'Institute pour l'etude de l'Europe Sud-Orientale,* X-ème année, 1923, p. 51-58; idem, *Tipografia la români,* în *Almanahul graficei române,* 1931, p. 32-55.

3. P. P. Panaitescu, *Influence de l'oeuvre de Pierre Moghila, archevêque de Kiev, dans les Principautés roumainés,* în Mélanges de l'École roumaine en France, V, I-ère partie, 1926, p. 1-95.

4. Alexandru Busuioceanu, *Gravura românească veche după un album recent,* în Gândirea, IX, nr. 12, 1929, p. 403-405; idem, *Scrieri despre artă,* Bucureşti, Editura Meridiane, 1980.

5. Gheorghe Racoveanu, *Gravura în lemn la Mănăstirea Neamţul,* Bucureşti, Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă, 1940.

6. Atanasie Popa, *Cazania lui Varlaam, 1643, Prezentare grafică,* Timişoara, Editura Helicon, 1944.

7. Gabriel Ştrempel, *Sprijinul acordat de Rusia tiparului românesc în secolul al XVII-lea,* în *Studii şi cercetări bibliologice,* I, 1955, p. 15-42.

8. Virgil Molin, *Ilustraţia în vechea carte bisericească,* în *Biserica Ortodoxă Română,* Anul LXXVIII, nr. 7-8, 1960, p. 683-719.

9. Mircea Tomescu, *Istoria cărţii româneşti de la începuturi până la 1918,* Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1968.

10. Viorica Guy Marica, Cornel Tatai-Baltă, *Surse iconografice şi stilistice ale unor teme figurative din xilogravura românească (secolele XVI-XIX),* în *Acta Musei Napocensis,* XVI, 1979, p. 295-324.

11. Citäm selectiv: Cornel Tatai-Baltă, *Incursiune* în xilogravura românească (sec. XVI-XIX), în *Apulum,* XVII, 1979, p. 441-467; idem, *Receptarea xilogravurii ucrainene la Blaj,* în *Ars Transsilvaniae,* IV, 1994, p. 97-113; idem, *Gravorii în lemn de la Blaj (1750-1830),* Blaj, Editura Eventus, 1995; idem, *Reprezentarea Sfântului Ioan Damaschin în Octoihurile româneşti vechi,* în *Ars Transsilvaniae,* VIII-IX, 1998-1999, p. 245-259; idem, *Modelul ucrainean de origine germană al unei xilogravuri de la Mănăstirea Neamţ,* în *Cultura creştină,* Anul VIII, nr. 3-4, 2005, p. 169-179; idem, *Les sources européennes de la gravure sur bois de Blaj,* în *Series Byzantina,* Warsaw, Volume VI, 2008, p. 75-86; idem, *Materialul grafic al Molitvenicului de la Blaj din 1784. Diversitatea surselor sale de inspiraţie,* în *Transilvania,* Serie nouă, Anul XL(CXLIV), nr. 5-6, 2012, p. 66-72; Cornel Tatai-Baltă, Anca Elisabeta Tatay, *Woodcuts of Byzantine Tradition in the Old Romanian Writings Printed in Blaj (1750-1830),* în vol. *Nis and Byzantium, Twelfth Symposium, Nis,*

3-6 June 2013. The Collection of Scientific Works, XII, Editor Misa Rakocija, Nis, 2014, p. 457-466; idem, *Representation of the Sunday of all Saints in the Romanian Icons on Wood, Book Xylographs and Icons on Glass (16th-19th Century),* in vol. *Nis and Byzantium, Thirteenth International Symposiuim, Nis, 3-5 June 2014. The Collection of Scientific Works,* XIII,Editor Misa Rakocija, Nis, 2015, p. 401-412; idem, *Xilogravuri semnate de Stanciul Tipograf la Bucureşti (1780-1806),* în *Transilvania,* Serie nouă, Anul XLII(CXLVI), nr. 6-7, 2015, p. 14-26; idem, *Xilogravurile de tradiţie bizantină ale lui Grigorie Ieromonah din Triodul tipărit la Bucureşti în anul 1768,* în *Terra Sebus,* 7, 2015, p. 587-606.

12. Dan Simonescu, Gheorghe Buluţă, *Pagini din istoria cărţii româneşti,* Bucureşti, Editura Ion Creangă, 1981; idem, *Scurtă istorie a cărţii româneşti,* Bucureşti, Editura Demiurg, 1994.

13. Dragoş Morărescu, *Ilie Anagnoste the Xylographer of Petru Movilă and Vasile Lupu,* în *Romania Today,* nr. 7, 1982, p. 35-36; idem, *Un xilograf moldo-vlah: Damaschin Gherbest stemarul,* în *Arta,* Anul XXIX, nr. 7-8, 1982, p. 24-25; idem, *Ioanichie Bacov xilograful,* în *Glasul Bisericii,* Anul XLVIII, 1989, nr. 2-3, p. 143-148.

14. Doru Bădără, *Tiparul românesc la sfârşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea,* Brăila, Editura Istros a Muzeului Brăilei, 1998.

15. Ana Andreescu, *Arta cărţii. Cartea românească veche 1508-1700,* Bucureşti, Editura Capitel, 2006.

16. Anca Elisabeta Tatai, *Xilogravura de la Sibiu (sfârşitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea),* Alba Iulia, Editura Altip, 2007; idem, *Din istoria şi arta cărţii româneşti vechi: gravura de la Buda (1780-1830),* Cluj-Napoca, Editura Mega, 2011; Anca Elisabeta Tatay, Cornel Tatai-Baltă, *Reprezentări ale „Cinei celei de Taină" în grafica de carte românească veche (1700-1829),* în Şcoala Ardeleană, VII, 2013, p. 53-72; idem, *Xilogravura din cartea românească veche tipărită la Bucureşti (1582-1830),* Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015; idem, *Xilogravurile de mici dimensiuni dintr-un Acatist de la Bucureşti (1823,1828),* în *Transilvania,* Serie nouă, Anul XLIV(CXLVIII), nr. 4-5, 2016, p. 43-50.

17. Gabriel Ştrempel, *op. cit.,* p. 25 şi fig. Am constatat că o xilogravură aproape identică, nedatată, apare în *Psaltire,* Kiev, 1640. Vezi T. N. Kameneva, A. A. Guseva, *op. cit.,* p. 29, fig. 710.

18. Anca Elisabeta Tatay, Cornel Tatai-Baltă, *Xilogravura din cartea românească veche tipărită la Bucureşti*, p. 31, fig. 110 şi 111.

19. Gabriel Ştrempel, *op. cit.,* p. 25, fig. p. 26.

20. *Ibidem,* p. 24, fig. p. 22.

21. *Ibidem,* p. 24, fig. p. 23, 24. Ilustraţiile româneşti sunt însă desenate simplificat.

22. T. N. Kameneva, A. A. Guseva, *op. cit.,* p. 14, fig. 357, 358, 359; p. 19, 24, 28, fig. 406, 407, 408.

23. Vezi Atanasie Popa, *op. cit.* p. 28-60; Gabriel Ştrempel, *op. cit.,* p. 30-31, fig. p. 30-32; Cornel Tatai-Baltă, *Gravorii în lemn de la Blaj,* p. 28-30; Dragoş Morărescu, *Ilie Anagnost,* p. 35-36.

24. Atanasie Popa, *op. cit.,* p. 43, fig. 34; T. N. Kameneva, A.A. Guseva, *op. cit,* p. 28, fig. 697.

25. Gabriel Ştrempel, *op. cit.,* p. 25; Mircea Tomescu, *op. cit.,*p. 82, fig. 56; Ana Andreescu, p. 31-32, fig. 7.

26. *Ibidem,* p. 32-33.

27. T. N. Kameneva, A. A. Guseva, *op. cit.,* p. 32, 64, fig. 726-727.

28. Gabriel Ştrempel, *op. cit.,* p. 33, fig. p. 34. Pentru o analiză detaliată a *Cadrului foii de titlu* vezi Anca Elisabeta Tatay, Cornel Tatai-Baltă, *Xilogravura din cartea românească veche tipărită la Bucureşti,* p. 17-18, fig. 1-2.

29. Atanasie Popa, *op. cit.*, p. 39, fig. 25-26; Anca Elisabeta Tatay, Cornel Tatai-Baltă, *op. cit.,* p. 18-19, fig.: 280-281; 282-283; 539-540; 542-543; 663-664.

30. *Ibidem,* p. 23, fig.: 4-7; 667-668.

31. Cornel Tatai-Baltă, *Reprezentarea Sfântului Ioan Damaschin în Octoihurile româneşti vechi,* p. 247, fig. 4-5.

32. Anca Elisabeta Tatay, Cornel Tatai-Baltă, *op. cit.,* p. 32-33, fig. 685-686.

33. *Ibidem,* p. 19, fig.: 316, 374; 340, 376; 341, 378; 342, 380; 325, 372.

34. Anca Elisabeta Tatay, Cornel Tatai-Baltă, *Reprezentări ale „Cinei celei de Taină" în grafica de carte românească veche,* p. 58-60, fig. 1-2; idem, *Xilogravura din cartea românească veche tipărită la Bucureşti,* fig. 580-581.

35. Alexandru Busuioceanu, *Scrieri despre artă,* p. 61.

36. Anca Elisabeta Tatay, Cornel Tatai-Baltă, *Xilogravura din cartea românească veche tipărită la Bucureşti,* p. 17-22, fig. 331; 361, 362; 332, 364; 333, 337, 329, 281; T. N. Kameneva, A. A Guseva, *op. cit.,* p. 25, 27, 57, 58, 60, fig. 545, 548, 547, 549, 551, 552, 417, 553, 418, 554 (de menţionat că 4 xilogravuri sunt datate în 1630, iar 1 în 1631, unele dintre ele fiind semnate criptic).

37. Cornel Tatai-Baltă, *Reprezentarea Sfântului Ioan Damaschin în Octoihurile românești vechi,* p. 249, fig. 6-7.

38. A. A. Guseva, T. N. Kameneva, I. M. Polonscaia, *Ucrainschie cnighi chirillovscoi peciati, XVI-XVIII vv. Catalog izdanii, Vîpusc II, Tom 1, Kievschie izdaniia, 2-I polovinî XVII v.,* Moscova, 1981, p. 14-15, 37, 62, fig. 1281.

39. Cornel Tatai-Baltă, *op. cit.* p. 249, fig, 7-8.

40. Idem, *Gravorii în lemn de la Blaj,* p. 87.

41. T. N. Kameneva, A. A. Guseva, *op. cit.,* p. 26, 28, 31, 34, 66, fig. 806.

42. Cornel Tatai-Baltă, *Incursiune în xilogravura românească,* p. 459, fig. 23; A. A. Guseva, I. M. Polonscaia, *Ucrainschie cnighi chirillovschi peciati, XVI-XVIII vv. Catalog izdanii, Vîpusc II, Ceast 2, Lvovschie,* Novgorod-Severschie, Cesnigovschie, Unevschie izdania, 2-I polovinî XVII v.,Moscova, 1990, p. 34, 61, 65, fig. 2173.

43. Anca Elisabeta Tatay, Cornel Tatai-Baltă, *Xilogravura din cartea românească veche tipărită la București,* fig. : 676-677; 578-579; 582-583; 584-585; 127-128.

44. Cornel Tatai-Baltă, *Receptarea xilogravurii ucrainene la Blaj,* p. 98-99, fig. 1-2.

45. *Ibidem,* p. 100-102*,* 111-112*,* fig. 3-19.

46. A. A. Guseva, T. N. Kameneva, I. M. Polonscaia, *op. cit.,* 31, 69-70, fig. 1605, 1646.

47. Cornel Tatai-Baltă, *Materialul grafic al Molitvenicului de la Blaj din 1784,* p. 68, fig. p. 71-72.

48. Anca Elisabeta Tatay, *Din istoria și arta cărții românești vechi: gravura de la Buda,* p. 86-87, fig. 37-38.

49. Anca Elisabeta Tatay, Cornel Tatai-Baltă, *Xilogravura din cartea românească veche tipărită la București,* fig. 623-626.

50. *Ibidem,* fig. 462-485, 487-495.

51. Anca Elisabeta Tatay, Cornel Tatai-Baltă, *Xilogravurile de mici dimensiuni dintr-un Acatist de la București,* p. 44-45, fig. 1-46.

52. Cornel Tatai-Baltă, *Modelul ucrainean de origine germană al unei xilogravuri de la Mănăstirea Neamț,* p. 179-182, fig. 1-5.

53. A. A. Guseva, T. N: Kameneva, I. M. Polonscaia, *op. cit.* p. 34, 37, fig. 1666.

54. Cornel Tatai-Baltă, *Reprezentarea Sfântului Ioan Damaschin în Octoihurile românești vechi,* p. 256, 258, fig. 16, 20.

55. Anca Elisabeta Tatay, Cornel Tatai-Baltă, *Xilogravura din cartea românească veche tipărită la București,* p. 32-33.

56. A se vedea îndeosebi lucrările elaborate de Cornel Tatai-Baltă și Anca Elisabeta Tatay indicate la notele 11 și 16.

57. Cornelius Dima-Drăgan, *Un ensemble bibliologique roumain de Transylvanie date de l'année 1777 (D'après un manuscrit latin inédit),* în *Studia bibliologica,* IV, nr. 1, 1980, p. 43.

Bibliography:

Popa, Atanasie, *Cazania lui Varlaam, 1643|Varlaam's Homiletics, 1643,* Timişoara, Editura Helicon, 1944.

Racoveanu, Gheorghe, *Gravura în lemn la Mănăstirea Neamțul|The Woodcut in the Monastery of Neamț,* Bucureşti, Fundația Regală pentru Literatură şi Artă, 1940.

Ştrempel, Gabriel, *Sprijinul acordat de Rusia tiparului românesc în secolul al XVII-lea/The Support Given by Russia to Romanian Typographies in the 17th Century,* în *Studii și cercetări bibliologice,*I, *1955,* p *.15-42.*

Tatai-Baltă*,* Cornel, *Receptarea xilogravurii ucrainene la Blaj/The Reception of Ukrainian woodcut at Blaj,* în *Ars Transsilvaniae,* IV, 1994, p. 97-113.

Tatai-Baltă, Cornel, *Gravorii în lemn de la Blaj (1750-1830)/The Wood Engravers from Blaj (1750-1830),* Blaj, Editura Eventus, 1995.

Tatay, Anca Elisabeta, Tatai-Baltă, Cornel, *Xilogravura din cartea românească veche tipărită la București (1582-1830)/ The Woodcut in the Early Romanian Books Printed in Bucharest (1582-1830),* Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015.

Tomescu, Mircea, *Istoria cărții românești de la începuturi până la 1918/The History of Romanian Book from the Beginning to 1918,* Bucureşti, Editura Științifică, 1968.